

Боровик А. В.,

доктор юридичних наук, професор,
відмінник освіти України,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0000-0003-1834-404X

Фака Є. Л.,

кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0008-1478-4332

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правові інструменти забезпечення економічної безпеки держави та їх роль у впливі на економічні процеси. Обґрунтовано, що категорія «інструмент» має універсальний характер і використовується для позначення засобів досягнення визначених цілей, однак у чинному законодавстві України відсутнє її нормативне визначення. Встановлено, що у правничій науці ця категорія активно використовується, зокрема у межах теорії адміністративного права, де інструменти публічного адміністрування розглядаються як форми реалізації владних повноважень суб'єктів публічної адміністрації.

Проаналізовано співвідношення економічної та правової сфер суспільного життя та визначено, що економічні процеси базуються на об'єктивних закономірностях, тоді як право має нормативно-вольовий характер. У зв'язку з цим обґрунтовано, що адміністративно-правові інструменти не можуть повністю визначати розвиток економіки, однак здатні здійснювати суттєвий регулятивний вплив на неї.

Особливу увагу приділено історичному досвіду застосування державних управлінських інструментів, зокрема політиці воєнного комунізму та нової економічної політики, що дозволяє оцінити масштаби можливого впливу держави на економічні процеси. Доведено, що ефективність такого впливу залежить від узгодженості правових рішень із об'єктивними економічними закономірностями.

Зроблено висновок, що адміністративно-правові інструменти є важливим елементом забезпечення економічної безпеки, однак їх застосування потребує науково обґрунтованого підходу, чіткого нормативного закріплення та врахування специфіки економічних процесів. Удосконалення відповідних інструментів має бути спрямоване на підвищення ефективності державного управління та забезпечення економічної стійкості держави.

Ключові слова: економічна безпека, адміністративно-правові інструменти, публічне адміністрування, державна політика, правове регулювання, економічні процеси, національна безпека.

Borovyk A. V., Faka Ye. L. Legal instruments of state policy in the sphere of economic security: administrative-legal dimension

Abstract. The article examines administrative-legal instruments for ensuring the economic security of the state and their role in influencing economic processes. It is substantiated that the category of "instrument" is universal in nature and is used to denote means of achieving certain goals, however, in the current legislation of Ukraine there is no normative definition of it. It is established that in legal science this category is actively used, in particular within the framework of the theory of administrative law, where the instruments of public administration are considered as forms of exercising the powers of authority of subjects of public administration.

The correlation between the economic and legal spheres of social life is analyzed and it is determined that economic processes are based on objective laws, while law has a normative-volitional nature. In this regard, it

is substantiated that administrative-legal instruments cannot fully determine the development of the economy, but are capable of exerting a significant regulatory influence on it.

Particular attention is paid to the historical experience of applying state administrative instruments, in particular the policy of war communism and the new economic policy, which allows us to assess the scale of the state's possible influence on economic processes. It is proven that the effectiveness of such influence depends on the consistency of legal decisions with objective economic laws.

It is concluded that administrative and legal instruments are an important element of ensuring economic security, but their application requires a scientifically sound approach, clear regulatory consolidation and taking into account the specifics of economic processes. The improvement of relevant instruments should be aimed at increasing the efficiency of public administration and ensuring the economic stability of the state.

Key words: *economic security, administrative and legal instruments, public administration, state policy, legal regulation, economic processes, national security.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації державного управління, зростання безпекових викликів та необхідності забезпечення економічної стійкості держави особливого значення набуває питання ефективності адміністративно-правових інструментів впливу на економічну сферу. Економічна безпека є одним із ключових елементів національної безпеки, однак механізми її забезпечення значною мірою залежать від здатності держави застосовувати належні правові засоби впливу.

Водночас у чинному законодавстві України відсутнє нормативне визначення як поняття «економічна безпека», так і категорії «правові інструменти» або «інструменти публічного адміністрування». Це ускладнює формування цілісного теоретичного підходу до їх розуміння та практичного застосування. Додаткову складність створює міждисциплінарний характер відповідної проблематики, адже економічні процеси підпорядковуються об'єктивним закономірностям, тоді як право має нормативно-вольовий характер.

За таких умов постає необхідність з'ясування сутності адміністративно-правових інструментів, визначення їх ролі у впливі на економічні процеси, а також оцінки ефективності їх застосування у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічної безпеки та державної політики у відповідній сфері тривалий час досліджується українськими вченими у галузях економіки, права та державного управління. Теоретичні засади економічної безпеки, її структури та механізмів забезпечення розробляли В. Мунтіян, Я. Жаліло,

О. Скорук, Т. Цвігун, В. Гесць, М. Єрмошенко та інші.

Окремі аспекти співвідношення економічної та національної безпеки аналізували Д. Насипайко, Є. Кузьмін, А. Могилей, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Панов. У межах адміністративно-правового підходу питання реалізації державної політики у сфері економічної безпеки досліджував Д. Кошиков.

Важливе значення для розуміння категорії «інструмент» у праві мають праці Р. Мельника, В. Бевзенка, В. Галуцька, П. Діхтієвського, М. Козюбри, у яких розкрито зміст інструментів публічного адміністрування та їх роль у правовому регулюванні. Теоретичні аспекти використання інструментів у контексті соціально-економічного розвитку також порушувалися П. Онопенком.

Водночас, попри значний обсяг наукових досліджень, питання адміністративно-правових інструментів забезпечення економічної безпеки, їх сутності, класифікації, меж впливу на економічні процеси та ефективності застосування залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює актуальність подальших досліджень.

Метою статті є визначення сутності адміністративно-правових інструментів забезпечення економічної безпеки держави, з'ясування їх ролі у впливі на економічні процеси та обґрунтування меж і можливостей такого впливу в умовах сучасного державного управління.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід зазначити, що пошук значення терміна «інструмент» у національній нормативно-правовій базі на ресурсі «zakon.rada.gov.ua» не дає жодного релевантного результату [1]. Причому відсутнім є не лише нормативне

визначення самого поняття «інструмент», а й навіть згадування термінологічних конструкцій, у назві яких використовувалося б це слово.

Водночас лексикографічні джерела свідчать, що слово «інструмент» має іншомовне походження: воно запозичене з латинської мови через посередництво польської, а також німецької та французької мов. Латинське «instrumentum» означало знаряддя і пов'язувалося з дієсловом «instruo» – споруджую, будує, озброює [2]. Словник української мови визначає інструмент як знаряддя праці [3]. У свою чергу, Великий тлумачний словник сучасної української мови доповнює це розуміння вказівкою на переносне значення, в межах якого інструмент розглядається як засіб або спосіб досягнення певної мети [4].

Отже, категорія «інструмент» не належить до суто спеціальних наукових понять і тим більше не має безпосередньо вираженого правового походження. Натомість її використання є універсальним для найрізноманітніших видів діяльності та вказує на наявність певних засобів, застосування яких дає змогу досягти бажаного результату. При цьому такі засоби характеризуються як узагальнена категорія, що об'єднує різні форми впливу або діяльності.

Значення цієї категорії є очевидно суттєвим. Не випадково одну з ключових відмінностей людини від тварин традиційно пов'язують саме зі здатністю людини свідомо створювати знаряддя та застосовувати їх як інструменти. У цьому сенсі наявність відповідних засобів загалом свідчить про можливість здійснювати цілеспрямований і результативний вплив на вирішення конкретної проблеми. Відтак, якщо цивілізоване суспільство функціонує в умовах існування права, то й правнича діяльність, зокрема адміністративне право, безумовно, повинна володіти власним інструментарієм [5].

Попри те, що чинне законодавство не розкриває змісту категорії «правові інструменти», правнича наука досить активно нею оперує, у тому числі в межах викладання юридичних дисциплін. Так, у навчальному посібнику 2014 року «Загальне адміністра-

тивне право» за редакцією Р. Мельника та В. Бевзенка міститься окремий розділ під назвою «Інструменти діяльності публічної адміністрації» [6]. У підручнику М. Козюбри «Загальна теорія права» 2015 року прямо зазначено, що правове регулювання здійснюється з використанням різноманітних юридичних засобів – інструментів [7]. Своєю чергою, «Повний курс адміністративного права України», виданий у 2018 році за авторством В. Галуцька, П. Діхтєвського та інших учених, також містить спеціальний розділ «Інструменти публічного адміністрування» [8]. Згодом, у третьому виданні цього ж підручника 2020 року, зазначено, що категорію «інструмент публічного адміністрування» введено до вітчизняної теорії адміністративного права професором Р. Мельником у 2018 році [9]. Водночас у самому підручнику під інструментом публічного адміністрування запропоновано розуміти зовнішній вираз однорідних за характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізованих у межах визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату [10, с. 164].

Наведене переконливо засвідчує, що поняття «інструмент» не лише активно використовується у правничих науках, але й перебуває у процесі подальшого змістовного розвитку, конкретизації та вдосконалення, насамперед у межах адміністративного права, а також науки державного і публічного управління.

Водночас звертає на себе увагу та обставина, що тенденція до змістовного розвитку поняття «інструмент» у правовій сфері простежувалася ще раніше, ніж з'явилися наведені вище навчальні видання. Так, ще у 2005 році П. Онопенко, виконуючи дисертаційне дослідження зі спеціальності «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», підкреслював, що найвищою цінністю сучасного цивілізаційного прогресу є людина, її права та свободи. Саме це, на думку вченого, зумовлює об'єктивну необхідність істотного уточнення політики системних перетворень, передусім шляхом посилення соціальної спрямованості ринкових реформ і перетворення соціального чинника

на важливий інструмент прискорення економічного зростання [11].

У наведеній цитаті привертає увагу не тільки використання самої категорії «інструмент», а й те, що вона безпосередньо пов'язується з економічною сферою. Більше того, з цього прикладу випливає, що правові інструменти можуть мати різне походження, неоднакову структуру, складність і зміст. Продовжуючи логіку процитованого положення, можна дійти висновку, що певні соціальні інструменти здатні отримувати правове закріплення та правову форму, тобто ставати правовими інструментами, і вже в цій якості безпосередньо впливати на економічний вимір суспільного життя.

В інших наших працях уже зазначалося, що економіка функціонує відповідно до об'єктивних закономірностей, які є продовженням людської природи, тоді як сфера права характеризується свідомим і довільним виробленням суспільством законів, норм та правил, зміст яких залежить від рівня його розвитку та панівного державно-політичного устрою. У зв'язку з цим закономірно постає питання: якою мірою адміністративно-правові інструменти здатні впливати на економіку? Інакше кажучи, чи можливий справді відчутний вплив на економічну сферу державного життя за допомогою адміністративно-правових засобів? Адже якщо такий вплив є мінімальним, то й саме з'ясування змісту категорії правового або адміністративно-правового інструменту, призначеного для використання у сфері забезпечення економічної безпеки, втрачало б належний науковий сенс.

Відповідь на порушене питання значною мірою може бути знайдена в історичному досвіді. Ймовірно, найбільш виразні приклади такого впливу, що мали місце і на території, яка нині належить Україні, пов'язані з практикою так званого воєнного комунізму та нової економічної політики, яка прийшла йому на зміну. Хоча ці події віддалені від сучасності майже на століття, їхній зміст залишається показовим для цілей дослідження.

Так, воєнний комунізм розглядається як назва внутрішньої політики більшовиків у 1918–1921 роках у період громадянської війни. Основною метою цієї політики було

збереження більшовицької влади, а також забезпечення Червоної гвардії і Червоної армії продовольством та іншими необхідними ресурсами в умовах війни, відсутності легітимної політичної влади та фактичного паралічу звичайних механізмів управління економікою і народним господарством. Рішення про припинення цієї політики та перехід до нової економічної політики було ухвалене 21 березня 1921 року на X з'їзді РКП(б) [12].

У свою чергу, як зазначається в історичних джерелах, якщо воєнний комунізм був спробою керівництва РКП(б) реалізувати утопічні положення «Маніфесту комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса методом «червоногвардійської атаки», то епоха НЕПу стала фактичним запереченням політики експропріації та відмовою від негайного розгортання світової комуністичної революції. Цей період характеризувався відновленням ринкових відносин, а також пошуками шляхів прискореної модернізації СРСР. Сам термін «нова економічна політика» вперше був використаний на Всеросійській партійній конференції у травні 1921 року. Декретом РНК РСФРР від 24 травня 1921 року кооперативам та індивідуальним селянським господарствам було надано право вільного продажу продукції, що залишалася після сплати натурального податку. Починаючи з липня 1921 року кожен охочий міг отримати ліцензію на торгівлю. Одночасно розвивалися державна і кооперативна торгівля, з'явилися товарні біржі, синдикати та оптові ярмарки. Однак після проголошення XIV з'їздом ВКП(б) у грудні 1925 року курсу на індустріалізацію розпочався поступовий наступ на непманів. Згодом у серпні 1929 року знову було запроваджено продрозкладку, замасковану під контракційний договір держави з колективними або одноосібними селянськими господарствами. У грудні того ж року комісія ЦК ВКП(б) ухвалила рішення про перехід від політики обмеження та витіснення капіталістичних елементів села до політики ліквідації куркульства як класу. Після цього Й. Сталін у статті «До питань аграрної політики в СРСР», опублікованій у газеті «Правда» 29 грудня 1929 року, заявив: «Нам потрібен

не всякий зв'язок між містом і селом. Коли він перестане служити справі соціалізму, ми його відкинемо к чорту» [13].

У наведеному прикладі простежується інформація про докорінні політичні реформи, що супроводжувалися та легітимувалися заявами найвищих посадових осіб держави, а також про нормативно-правові рішення й масштабні інституційно-економічні перетворення, які здійснювалися одночасно з трансформацією тогочасної нормативної бази. Разом із тим, навіть спираючись на цей історичний досвід, не можна беззастережно стверджувати, що застосування правових інструментів завжди здатне забезпечити саме удосконалення економіки, адже НЕП був, радше, реакцією на майже повністю зруйновані господарські механізми. Водночас історичний матеріал переконливо доводить інше: суто управлінський, політико-правовий вплив держави на економічний бік суспільного життя може бути надзвичайно масштабним і цілком дієвим.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що категорія «інструмент» у правовій науці має універсальний характер і відображає сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований вплив на суспільні відносини. У сфері адміністративного права такі інструменти набувають форми правових механізмів діяль-

ності суб'єктів публічної адміністрації та виступають ключовим елементом реалізації державної політики.

Економічна сфера, будучи заснованою на об'єктивних закономірностях, не може повністю підпорядковуватися правовому регулюванню, однак адміністративно-правові інструменти здатні істотно впливати на її функціонування. Історичний досвід, зокрема приклади політики воєнного комунізму та нової економічної політики, переконливо свідчить про можливість масштабного державного впливу на економічні процеси за допомогою правових і управлінських засобів.

Водночас такий вплив не є однозначно позитивним і залежить від обґрунтованості застосованих інструментів, їх відповідності об'єктивним економічним закономірностям і реальним потребам суспільства. Саме тому ефективність державної політики у сфері економічної безпеки визначається не лише наявністю відповідних інструментів, а й рівнем їх наукового обґрунтування, узгодженістю та адаптованістю до конкретних умов.

У перспективі вдосконалення адміністративно-правових інструментів має бути спрямоване на забезпечення балансу між регулятивним впливом держави та об'єктивними процесами економічного розвитку, що є необхідною умовою досягнення належного рівня економічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Інструмент. *Термінологія законодавства*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=інструмент>.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.] ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2. Д–Копці / [укл.: Н. С. Родзевич та ін.]. 572 с.
3. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.] ; АН УРСР ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. І–М / ред. тому : А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 840 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
5. Легеза Ю. О. Удосконалення нормативно-правових механізмів здійснення регіональної еколого-енергетичної політики для повоєнного відновлення України. *Нове українське право*. 2025. № 3. С. 134–141
6. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
7. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / [В. Галунько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, С. Стеценко та ін.]. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
9. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 308 с.

10. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / [В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.] ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. [3-тє вид.]. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

11. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 193 с.

12. Глібіщук М.В. ПОЛІТИКА “ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ”: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 33

13. Кульчицький С. В. Нова економічна політика. *Енциклопедія історії України* / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.] ; НАН України ; Ін-т історії України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7. Мі–О. 728 с.

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026